

بررسی مسئله همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان عراق و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران^۱

رویا فرزین راد^۲، یونس فروزان^۳، عبدالرضا عالیشاهی^۴، سیدعلی مجیدی نژاده^۵

چکیده

از سال ۱۹۹۱ میلادی تا کنون بحث استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق از بحران‌های اساسی این کشور بوده است. مسعود بارزانی، رئیس اقلیم کردستان عراق برای رسیدن به این هدف در ۲۵ سپتامبر ۲۰۱۷ همه‌پرسی تعیین استقلال از حکومت مرکزی را برگزار کرد و عراق را تا آستانه خطر تجزیه‌طلبی و جنگ داخلی پیش برد. هدف نویسندگان این مقاله، رسیدن به پاسخی متقن و علمی به این پرسش است که مسئله همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان عراق چه تأثیراتی بر امنیت جمهوری اسلامی ایران خواهد گذاشت؟ و در ادامه چه سناریوهای محتملی را برای آینده اقلیم کردستان عراق می‌توان متصور بود؟ یافته‌های این مطالعه که مبتنی بر تئوری مدل سبکی بحران مایلس هاگ است، بر این موضوع دلالت دارد که عقبه تاریخی این بحران، عملاً مربوط به دوران حکومت بعث صدام و در سال ۱۹۹۱ و شکست دولت عراق از نیروهای ائتلاف به رهبری امریکا است. مرحله تکوین این بحران، به سبب حمله امریکا به عراق، قدرتمند نبودن دولت این کشور، تعارضات میان گروه‌های عرب عراقی، ظهور داعش و فرصت‌طلبی اکراد در تحولات پس از سقوط صدام بوده است. در مرحله سرکوب و جنگ‌های داخلی، می‌توان به چالش‌های نظامی اکراد و دولت مرکزی در قبال مسئله کرکوک و مسائل ژئوپلیتیکی و اقتصادی اقلیم کردستان و در نهایت به مرحله وساطت و میانجی‌گری به تأثیر تحریم‌های سیاسی و اقتصادی کشورهای منطقه نظیر ایران، ترکیه و عراق و مخالفت‌های بین‌المللی، مرگ جلال طالبانی، چالش‌های درونی اکراد در درون اقلیم کردستان اشاره کرد. روش پژوهش این مطالعه مبتنی بر روش آینده‌پژوهی و استفاده از منابع مکتوب و مجازی است.

کلید واژه‌ها: اقلیم کردستان، همه‌پرسی، بحران‌های امنیتی، جمهوری اسلامی ایران

۱. تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۲/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۶/۰۷

۲. استادیار دانشگاه علوم انتظامی امین، R.farzinrad@yahoo.com

۳. استادیار علوم ارتباطات علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی، Younes.Forouzan@yahoo.com

۴. دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی، نویسنده مسئول، Abdolrezaalishahi@Atu.ac.ir

۵. کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه اصفهان، Alimajidinejad897@gmail.com

۱. مقدمه

مبحث استقلال خواهی اکراد در منطقه غرب آسیا گذشته از چالش های قومیتی، نژادی، سیاسی و اقتصادی فراوانی که در این منطقه به همراه داشته، بستر ساز اصلی بحران های امنیتی نیز بوده است. در این خصوص کشورهای ترکیه، عراق، سوریه و جمهوری اسلامی ایران نیز همواره با چالشی بزرگ مواجه بوده اند. کشور عراق در این میان، به سبب جایگاه استراتژیکی، جمعیت بالای اکراد و ذخایر غنی نفت های موجود در اقلیم کردستان این کشور (اربیل و کرکوک) همواره با چالش استقلال طلبی آنها رو به رو بوده است. کردهای عراق به عنوان دومین گروه بزرگ قومی که حدود ۱۹ درصد جمعیت این کشور را در بر می گیرند و در چهار استان سلیمانیه، اربیل، دهوک^۶ و کرکوک و بخش هایی از استان های نینوا، صلاح الدین و دیاله واقع شده اند همواره از دلایل و موانع مهم ایجاد ملتی واحد در عراق به شمار می روند و عراق را به سمت و سوی بحران های متعددی سوق داده اند (حاجی میرخان، ۱۳۹۰). کردها توانسته اند در سال ۱۹۹۱ میلادی با وجود سرکوب شدید رژیم بعث عراق، با دخالت ائتلاف ضد صدام به رهبری امریکا و سازمان ملل به تشکیل «حکومت منطقه ای اقلیم کردستان» مبادرت کنند. نکته مهم در این میان تبیین این مسئله است که منطقه کردستان عراق به عنوان هارتلند خاورمیانه^۷، به لحاظ ژئوپلیتیک، منطقه ای بسیار حائز اهمیت است. مسعود بارزانی در کنفرانس امنیتی داووس^۸، روز ۲۵ سپتامبر ۲۰۱۷ میلادی را به عنوان روز همه پرسی استقلال کردستان اعلام کرد و به رغم مخالفت های قاطعانه و صریح دولت مرکزی عراق، ترکیه، جمهوری اسلامی ایران و برخی از دیگر دولت ها، با حمایت های رژیم اشغالگر قدس همه پرسی برگزار و نگرانی های ایران، ترکیه، سوریه و دولت مرکزی عراق تشدید شد. با این توضیحات اجمالی، مقاله حاضر درصدد تبیین بحران همه پرسی و استقلال

6. Dahuk

7. Middle East Hartland

8. Davos Security Conference

اقلیم کردستان عراق با استفاده از مدل سیکلی بحران مایلس هاگ است و پرسش اصلی خود را معطوف به این مسئله کرده که بحران استقلال اقلیم کردستان عراق چه تأثیراتی بر امنیت منطقه و مرزهای سیاسی-ایدئولوژیکی جمهوری اسلامی ایران می‌تواند داشته باشد؟ و در ادامه چه سناریوهای احتمالی را می‌توان برای آینده سیاسی اقلیم کردستان عراق متصور بود؟

۲. روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله، مبتنی بر روش آینده‌پژوهی^۹ است. آینده‌پژوهی شامل رویکردهایی است که به جست‌وجوی منابع، الگوها، عوامل تغییر یا ثبات و تجسم آینده‌های بالقوه و برنامه‌ریزی برای آنها می‌پردازد. آینده‌پژوهی بازتاب دهنده چگونگی زایش واقعیت فردا از دل تغییر (یا ثبات) امروز، است. موضوعات آینده‌پژوهی دربرگیرنده گونه‌های «ممکن»، «محتمل» و «دلخواه» برای دگرگونی از حال به آینده هستند (احمدی، ۱۳۹۵: ۷۱).

در خصوص پیشینه پژوهش باید اذعان کرد، طیف وسیعی از مقاله و کتاب در این رابطه موجودند، برای مثال:

محمدرضا عبدالله‌پور، علی محسنی و داود رسته در مقاله‌ای با عنوان: «دیاسپورا و خیزش ناسیونالیسم کرد با تأکید بر مدل‌های تعارض^{۱۰}»، با روشی تحلیلی-توصیفی و با استعانت از اندیشه تعارض گالتونگ و دیالکتیک میدان و عادت‌واره بوردیو در پی اثبات این مسئله بوده‌اند که دیاسپورای کرد در جوامع غربی بر تعارضات هویتی و ناسیونالیسم کرد و جریان استقلال‌طلبی منطقه اقلیم کردستان عراق تأثیرگذار است و عامل مهم ادامه بحران‌ها و نهضت استقلال‌خواهی اکراد به شمار می‌رود.

محمدرضا حاتمی و میکائیل سانیار در مقاله‌ای با عنوان: «همه‌پرسی اقلیم کردستان؛ منابع و تنگناهای تشکیل دولت مستقل^{۱۱}» ضمن بررسی همه‌پرسی اخیر اقلیم کردستان عراق، منابع و تنگناهای تشکیل دولت مستقل در این اقلیم را بررسی کرده‌اند. یافته‌های مقاله نیز بیانگر آن است که رشد ناسیونالیسم کردی متأثر از شرایط تاریخی، وزن بالای ژئوپلیتیک، تحولات چند سال اخیر خاورمیانه و حمایت برخی از بازیگران منطقه‌ای و فرماندهی از اصلی‌ترین عوامل تقویت‌کننده استقلال کردستان عراق به شمار می‌رود. در مقابل، انزوای ژئوپلیتیکی، مخالفت قدرت‌های منطقه‌ای از جمله ایران و ترکیه، عدم حمایت بین‌المللی و مسئله کرکوک از کلیدی‌ترین موانع تشکیل دولت مستقل کردی است.

زهرا احمدی‌پور و محمود مبارک‌شاهی در مقاله‌ای با عنوان: «موانع الحاق کرکوک به دولت منطقه‌ای کردستان (عراق)^{۱۲}» با رویکردی ژئوپلیتیکی و به شیوه توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و میدانی به بررسی موانع الحاق کرکوک به دولت منطقه‌ای کردستان پرداخته و سرانجام نتیجه می‌گیرند که جایگاه ژئواکونومیک کرکوک در سطح ملی و منطقه‌ای از موانع

9. Futures studies

۱۰. فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال هفتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۶، صص ۹۴-۷۱

۱۱. فصلنامه مطالعات راهبردی، سال بیستم، شماره ۲ شماره ۷۸، صص ۸۵-۱۱۱

۱۲. فصلنامه ژئوپلیتیک، سال یازدهم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۴، صص ۳۵-۵۹.

جدی الحاق کرکوک به کردستان است.

اما وجه نوآوری مقاله کنونی را می‌توان به صورت‌های ذیل تبیین کرد:

- تبیین دلایل برگزاری همه‌پرسی در حال حاضر؛ به عبارتی دیگر چه عواملی بسترساز وقوع طرح استقلال کردستان عراق در شرایط فعلی می‌شود؛
- مهم‌ترین رویکردهای اکراد در اعمال طرح همه‌پرسی؛
- مهم‌ترین بازخوردهای طرح همه‌پرسی در منطقه؛
- بازخورد طرح همه‌پرسی اکراد بر امنیت جمهوری اسلامی ایران در منطقه.

۳. چارچوب نظری

«مدل سیکلی بحران^{۱۳}» از سوی مایلس هاگ^{۱۴} مطرح شده که در آن، چند مرحله برای یک بحران در نظر گرفته شده است (Miall, 1999: 63). این مراحل به ترتیب عبارت‌اند از:

مرحله پتانسیل‌های بحران؛

مرحله تکوین بحران؛

مرحله تصادم و رویارویی؛

مرحله سرکوب و جنگ داخلی؛

وساطت و میانجی‌گری سازمان‌ها و قدرت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای (Miall, 1999 : 68). در مرحله نخست، مجموعه‌ای از عوامل سبب می‌شود که نظام سیاسی به سمت و سوی بحران سوق یابد، در این هنگام هنوز بحران به شکل جدی صورت نگرفته است. به عبارت دیگر در این مرحله، رگه‌ها و رویکردهایی سبب التهاب و ایجاد اعتراضاتی از سوی مخالفان می‌شود. امواج اعتراضی به انحای مختلف که البته بیشتر مصالحه‌جویانه‌اند به دولت مرکزی اعلام می‌شود و انتظار می‌رود که دولت مرکزی به خواسته‌ها و اعتراضات رسیدگی کند (Joongman, 2000: 43). در مرحله دوم یا تکوین بحران، رویکردهای دولت تعیین‌کننده ادامه یا قطع بحران‌ها خواهد بود. بدین صورت که چنانچه دولت وقعی به خواسته معترضان نهد، دامنه اعتراضات تشدید شده و این بار مسئله مشروعیت‌زدایی از دولت مرکزی مطرح می‌شود. در واقع، عدم اراده سیاسی جدی دولت برای انجام اصلاحات سیاسی دامنه اعتراضات را گسترده‌تر و سیاست‌های دولت مرکزی را به سمت و سوی ارباب و سرکوب سوق می‌دهد (Miall, 2004 : 6). در مرحله تصادم یا رویایی، بحران مشروعیت دولت مرکزی به حد اعلامی خود رسیده، طیف‌های مخالف و معترض به وضوح مشروعیت و مقبولیتی برای دولت قائل نیستند. در این حالت که کنترل بحران از سوی دولت مرکزی با دشواری‌هایی همراه است، سعی می‌شود با اعمال سیاست‌های اصلاحی سریع، به اعتراضات مخالفان رسیدگی شود، اما عدم موفقیت دولت مرکزی در اجرای سریع اصلاحات و کسب رضایت مخالفان، چالش‌ها را به اوج خود رسانده و طیف‌های مخالف را به درگیری‌های مسلحانه وارد می‌کند. سرانجام نیز بحران با ورود و وساطت سازمان‌ها و قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای خاتمه می‌یابد. در این مرحله که پایان بحران است، با رویکردهایی نظیر خلع سلاح، انجام اصلاحات و برخی دیگر از

13. Conflict Cycle Model

14. Haug Miall

اصلاحات مورد نظر طرفین بحران، چالش‌ها و بحران‌ها به پایان می‌رسد (Miall, 2007: 19-20). بنابراین تحقیق حاضر، با محوریت قرار دادن تئوری مذکور درصدد تبیین بحران استقلال اقلیم کردستان عراق است.

شکل ۱. مدل سیکلی بحران مایلس هاگ

۲. تحلیل بحران اقلیم کردستان عراق بر اساس مدل سیکلی بحران مایلس هاگ

۲،۱ عقبه تاریخی بحران اقلیم کردستان عراق

کردستان عراق یا اقلیم کردستان، منطقه کوهستانی و خودمختار بخش شمالی کشور عراق و پایتخت آن اربیل است. جمعیت این اقلیم حدود ۵ میلیون نفر برآورد شده، واحد پول رایج آنها، دینار عراق و زبان‌های رسمی این منطقه چند گویش نسبتاً متفاوت از زبان کردی و نیز زبان عربی است. رئیس این اقلیم مسعود بارزانی است. در این منطقه علاوه بر کردها، اقلیت‌های آشوری، ترکمن، عرب، کلدانی، ارمنی و ... نیز زندگی می‌کنند. اکثریت مردم کردستان عراق مسلمان و سنی‌مذهب‌اند. اقلیم کردستان در سال ۱۹۷۰ و در پی پیمانی میان حکومت وقت عراق و رهبران کرد عراق تشکیل شد. مبارزه برای تشکیل دولت مستقل کرد در شمال عراق از دوران حکومت بریتانیا در عراق آغاز و در سال ۱۹۶۱ رهبر حزب دموکرات کردستان _مصطفی بارزانی_ آن را از سر گرفت. این روند به جنگ کردها با دولت انجامید که در سال ۱۹۷۰ با توافقنامه صلحی که به کردها خودمختاری اعطا کرد، به پایان رسید. سال بعد، با ایجاد اتحادیه میهنی کردستان، در صفوف حزب دموکراتیک کردستان شکاف ایجاد شد. در سال‌های ۱۹۸۸_۱۹۸۷، زمانی که جنگ ایران و عراق به پایان خود نزدیک می‌شد، رژیم صدام حسین عملیات خشونت‌باری علیه کردها آغاز کرد. طی عملیات انفال نزدیک به ۱۸۲ هزار کشته و بیش از ۴۰۰۰ روستا ویران شد. در واقع، سیاست «عرب‌سازی» صدام حسین هزاران نفر را در کردستان عراق ناگزیر به ترک

خانه‌های خود و جایگزینی آن‌ها با اعراب کرد و در حمله به شهر حلبچه با استفاده از سلاح‌های شیمیایی ۵۰۰۰ تن را به قتل رساند. کردستان عراق بعد از جنگ خلیج فارس در سال ۱۹۹۱ عملاً خودگردان شد و قدرت‌های غربی به منظور حفاظت از کردها در برابر حملات نیروهای صدام که باعث آواره شدن صدها هزار نفر به کشورهای همسایه، از جمله ایران شد، مداخله کردند. کردها در سال ۱۹۹۲ اولین پارلمان خود را انتخاب کرده، یک دولتی محلی تشکیل دادند (Ihsan, 2017: 13-14).

از طرفی در طول تاریخ کردستان برخی از مهم‌ترین قیام‌ها و جریان‌های قوم کرد که عمدتاً ماهیتی سیاسی و هویتی داشته است را می‌توان در جدولی بدین صورت تبیین کرد:

ایران	عراق	ترکیه
<p>۱. جریان خودمختاری خواهی کردها در شکل نوین خود در ایران در سال‌های ۱۳۲۴-۱۳۲۰ رخ داد؛ یعنی زمان اشغال کشور توسط شوروی و انگلیس</p> <p>۲. کردستان ایران برخلاف کردستان ترکیه دارای وحدت عقیده نیست. در حقیقت برخلاف کردستان ترکیه که بیشتر نیروهای کرد با محوریت پ.ک.ک فعالیت می‌کنند، در کردستان ایران احزاب متعددی مدعی گرفتن حقوق افراد هستند.</p> <p>۳. حزب دموکرات کردستان ایران خواهان به رسمیت شناختن شدن قومیت کرد ایرانی به عنوان یک ملت، آموزش و انجام امور اداری به زبان کردی است. هر چند حزب تمامیت ارضی ایران را دست کم در حد شعار قبول دارد اما خواهان خودمختاری برای افراد ایرانی است.</p> <p>۴. دولت جعلی حزب دموکرات تنها یازده ماه عمر کرد و پس از عقب‌نشینی نیروهای روس، دولت وقت ایران در سال ۱۳۲۵ نواحی تحت اشغال حزب دموکرات را باز پس گرفت و رهبر این حزب قاضی محمد را به دار آویخت.</p> <p>۵. با سقوط رژیم پهلوی، حزب دموکرات کردستان به رهبری قاسملو توانست تمام کردستان ایران را تحت کنترل گیرد و حتی موفق به اشغال پادگان سنندج شود. پس اقدامات تروریستی گسترده‌ای که توسط قاسملو و حزب دموکرات در کردستان به وقوع پیوست، امام خمینی فتوای جهاد علیه این حزب را صادر فرمودند، فتوایی که به موجب آن در ۲۸ مرداد ۱۳۵۸ بسیج و نیروهای مسلح موفق به بازپس‌گیری کردستان و طی عملیاتی وسیع این تروریست‌ها را از کردستان بیرون راندند.</p>	<p>۱. قیام کردها در عراق در ۱۹۴۳، یا شورش ملامصطفی بارزانی در سال‌های ۱۹۴۳-۱۹۴۵ یک قیام ملی‌گرایانه کردی در پادشاهی عراق در سال‌های جنگ جهانی دوم بود</p>	<p>۱. دوره الحاق کردستان به امپراتوری عثمانی</p> <p>۲. تلاش کردهای ترکیه برای خروج از انقیاد ترک‌های کمالیستی</p> <p>۳. شورش مسلحانه یزدانشیر امیر بوتان علیه حکام عثمانی</p> <p>۴. مبارزه برای استقلال از سیاست‌های ترکی آتاتورک در خصوص کسب هویتی مستقل</p> <p>۵. در سال ۱۹۸۰ میلادی، ارتش ترکیه به رهبری «کنعان اورن» به خون‌بارترین کودتای تاریخ ترکیه اقدام کرد. این کودتا از آنجا که منجر به سقوط نظام پارلمانی و ظهور مجدد «کمالیست‌های کردستیز» شد، فضای سیاسی ترکیه را به سمت رادیکالیسم قومیتی ترکی-کردی سوق داد.</p>

پس از حوادث مذکور و در چارچوب ادبیات سیاسی توسعه بحران مشارکت اکراد و محدودیت‌های شدید سیاسی این قوم در عراق، به تدریج اعتراضات و ناآرامی‌های وسیعی به وجود آمد. این مسئله سبب واکنش شورای امنیت شد و برای جلوگیری از آوارگی اکراد در عراق، قطعنامه ۶۸۸ را تصویب کرد (حافظ‌نیا، قربانی‌نژاد و احمدی‌پور، ۱۳۸۸: ۲۰۳). در پی تصویب این قطعنامه منطقه امنی در شمال و جنوب عراق با نظارت نیروهای بین‌المللی ایجاد شد و به دنبال آن استان‌های سلیمانیه، اربیل و دهوک که در مدار شمال قرار گرفته‌اند، در عمل از نفوذ و حضور بغداد رهایی یافته، تحت حاکمیت و نفوذ احزاب و گروه‌های کرد قرار گرفتند و سپس دولتی با نام «حکومت منطقه‌ای کردستان عراق» را تشکیل دادند (Heiro, 2004 : 56).

۲،۲ مرحله تکوین بحران کردستان عراق

مرحله تکوین ممکن است با یک دگرگونی از عدم خشونت، به عنوان فن اولیه مدیریت بحران، مشخص شود چرا که یک بحران تمام عیار ممکن است خشونت‌آمیز نباشد. فرایند گسترش چه با خشونت و چه بدون خشونت، معمولاً به جایی می‌انجامد که ایجاد تبعاتی برای متخاصمان و همین‌طور برای یک یا چند عنصر دگرگونی نظام ناظر بر بازیگران و روابط قدرت، شکل‌بندی اتحادها و قواعد بازی اجتناب‌ناپذیر است (Mitchell, 2002: 14). پس از اشغال عراق در سال ۲۰۰۳ میلادی، کردستان عراق به عنوان پایگاهی از سوی آمریکا برای سرنوشتی صدام به کار گرفته شد و کردها به متحدان اطلاعاتی آمریکا در عراق تبدیل شدند. الگوی رفتاری کردها بر همگرایی و همکاری تاکتیکی با گروه‌های گوناگون به منظور دست‌یابی به اهداف عمده خود یعنی افزایش وسعت ناحیه کردستان، خودگردانی بیشتر و کنترل شهر کرکوک بود (کاویانی، ۱۳۸۷: ۱۱۲). همچنین کردها در شورای ائتلاف موقت به مدیریت آمریکا صاحب ۵ کرسی شدند و این شورا وعده جبران حقوق کردها و بازگشت مناطق مورد ادعا را به آنها داد و در مذاکرات قانون اساسی عراق، در حالی که احزاب عراقی عرب دچار گسست و چندپارگی سیاسی شدند، احزاب کرد با اتحاد خود، بیش از اعراب در پیشرفت قانون انتقالی اثرگذار بودند و در روند شکل‌گیری قانون اساسی عراق که این کشور را به عنوان دولتی فدرالی تعریف می‌کرد، نقش فعال داشته‌اند و قانون فدرال نتیجه مشارکت فعال کردها در شورای حکومتی و دولت انتقالی عراق بود و این قانون سبب مرکزیت کردهای عراق در آن کشور و خاورمیانه شد (محمدیان و ترابی، ۱۳۹۵: ۱۳۲). احزاب کرد مخالف رژیم بعث صدام، با حمایت‌های جمهوری اسلامی ایران، ائتلافی قدرتمند علیه حزب بعث صدام تشکیل دادند. به نحوی که در سال ۱۹۷۹ و پس از مرگ ملامصطفی بارزانی، مسعود بارزانی در انتخابات کنگره حزب به رهبری این حزب انتخاب شد و حزب دموکرات به مبارزاتش علیه حکومت دیکتاتور عراق ادامه داد تا توانست در سال ۱۹۹۱ در پی قیامی مردمی و حمله منظم حزب به پایگاه‌های حکومت عراق، خاک کردستان عراق را آزاد و حکومتی کردی در این منطقه برپا کند. اتحادیه میهنی نیز پس از جنگ‌های داخلی که با حزب دموکرات کردستان به رهبری مسعود بارزانی داشت، به تدریج توانست در میان کردهای عراقی به جایگاهی مناسبی دست یابد و به سبب سیاست‌های ضدبعثی اکراد، بسترساز سوق اتحادیه میهنی به سوی ایران و به تدریج سبب شکل‌گیری روابط حسنه میان ایران با این گروه شد (سهرابی، اشرفی و کریمی، ۱۳۹۵: ۱۸۱-۱۸۲).

۳،۲ مرحله تصادم یا رویارویی اکراد و دولت مرکزی

مرحله تصادم اکراد و دولت مرکزی عراق از سال ۲۰۰۷ میلادی آغاز شد که در این مرحله سیاست اقلیم کردستان در برابر دولت مرکزی تغییر کرد، و تا پس از همه‌پرسی اقلیم گسترش یافت. در این دوره، اقلیم کردستان به دنبال اجرای ماده ۱۴۰ قانون اساسی بود که به موجب این ماده مناطق مورد مناقشه میان اقلیم کردستان و دولت مرکزی عراق، باید تا سال ۲۰۰۷ به همه‌پرسی گذاشته می‌شد. کردها به تعویق افتادن ماده ۱۴۰ را نشانه‌ای از دشمنی دولت مرکزی می‌دانستند. با خروج نیروهای امریکایی در سال ۲۰۱۱ اختلاف حکومت اقلیم کردستان با دولت مرکزی بر سر حوزه خودمختاری کردها و سرزمین مورد مناقشه و اجرای ماده ۱۴۰ قانون اساسی و قانون نفت عراق تشدید شد و دولت نوری مالکی کردها را تهدیدی جدی علیه تمامیت ارضی عراق قلمداد کرد. در سال ۲۰۱۲ کردها دولت نوری مالکی را به نقض قانون اساسی عراق و فدرالیسم منطقه کردستان متهم کردند. در این هنگام اقلیم کردستان اعلام کرد برابر ماده ۱۹ قانون نفت و گاز ۲۰۰۷ تا زمانی که وضعیت مناطق مورد مناقشه به همه‌پرسی گذاشته نشود، به بغداد اجازه انجام عملیات نفتی را نخواهد داد و در ادامه اقلیم کردستان اقدام به تنظیم معاملات نفتی خود بدون تأیید بغداد کرد. دولت مرکزی در واکنش به این امر در سال ۲۰۱۳ میلادی بودجه هفده درصدی حکومت اقلیم کردستان را قطع کرد (محمدیان و ترابی، ۱۳۹۵: ۱۳۴).

۴،۲ مرحله سرکوب و جنگ داخلی

در سال ۲۰۱۴ با تصرف کرکوک از سوی داعش، نبرهای پیشمرگه توانستند پس از بازپس‌گیری کرکوک از داعش به چهل درصد از سرزمین‌های مورد مناقشه دست یابند و همین امر دامنه اختلافات با دولت مرکزی را گسترش داد و حکومت اقلیم کردستان توانست حاکمیت محدود خود را به حاکمیت دو ژوره^{۱۵} نزدیک کند. این به هم ریختگی سیاسی عراق فرصت نوینی در اختیار اقلیم کردستان برای تحقق خواسته‌های دیرینه کردها ایجاد کرد و مقامات بلندپایه دولتی و احزاب سیاسی کردستان، تاریخ برگزاری همه‌پرسی برای اعلام استقلال را ۲۵ سپتامبر ۲۰۱۷ اعلام کردند. این همه‌پرسی در تاریخ مقرر به انجام شد. کمیسیون انتخابات اقلیم کردستان می‌گویند ۹۲/۷ درصد مردم به جدایی کردستان از عراق رای مثبت دادند و این همه‌پرسی عراق را به سمت تجزیه‌طلبی، خطر تمامیت ارضی و جنگ داخلی سوق داد (حاتمی و سانیار، ۱۳۹۶: ۸۷). چالش‌های میان اقلیم کردستان عراق و دولت مرکزی در این بازه زمانی به بیشترین میزان خود رسید تا اینکه پس از برگزاری رفراندوم، جنگ داخلی فراگیری میان طیف‌های مخالف (اکراد) و دولت مرکزی به وقوع پیوست که در مدت زمانی اندک به شکست اکراد و ورود نیروهای نظامی دولت عراق به کرکوک شد.

۵،۲ وساطت و میانجی‌گری سازمان‌ها و قدرت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای

به طور کلی در تبیین این مسئله که چرا حکومت اقلیم کردستان عراق مسئله همه‌پرسی را به حالت تعلیق درآورد و حاضر به گفت‌وگوهای مسالمت‌آمیز با حکومت مرکزی عراق شد چند دلیل را می‌توان ذکر کرد:

۱۵. شناسایی دو ژوره (De jure)، شناسایی بی‌قید و شرط یک دولت یا کشور جدید به عنوان دولتی مستقل که توانایی اعمال حاکمیت بر قلمرو و اجرای تعهدات بین‌المللی خود را دارد، است.

۱,۵,۲ ائتلاف راهبردی جمهوری اسلامی اسلامی ایران و ترکیه در قبال اکراد: به رغم اینکه ترکیه زمامدار اسلام سکولار در منطقه و از متحدان رژیم اشغالگر قدس و دیگر اعراب به شمار می‌رود و ایران نیز با شبه نظامیان حزب الله لبنان، انصارالله یمن، حزب الله عراق و دیگر شیعیان منطقه از روابط راهبردی و استراتژیکی برخوردار است، باید اذعان داشت مسئله‌ای به نام کردستان همواره یکی از مؤلفه‌های مهم همگرایی و کنش نزدیک میان دو کشور بوده است (Kavalek, 2016:9). این مسئله پس از بیداری اسلامی نیز تداوم یافت، هر چند در این بازه زمانی، سعی ترک‌ها در گرفتن زمام امور جهان اسلام و روند شیوع سکولاریسم در جوامع انقلابی جهان عرب و به نوعی انزوای جمهوری اسلامی ایران بود، اما اهمیت مسئله کردستان و چالش‌های امنیتی آن برای هر دو کشور، عاملی برای وحدت امنیتی آنها در قبال مسئله کردستان شد (Forouzan & Alishahi, 2017:89). مسعود بارزانی، رهبر اقلیم کردستان عراق به نوعی با نادیده انگاشتن این مسئله دچار لغزش محاسباتی مهمی شد، به ویژه غفلت وی از این مسئله که پس از کودتای نافرجام ترکیه در سال ۲۰۱۶ میلادی رویکردهای اردوغان در قبال اکراد با دقت بسیار زیادی بررسی می‌شد (بصیری، مجیدی نژاد و عالیشاهی، ۱۳۹۶: ۵۹). به همین سبب، می‌توان رویکرد همگرایی ایران و ترکیه در قبال کردستان را یکی از بازخوردهای مهم سیاست‌های استقلال طلبانه بارزانی قلمداد کرد.

۲.۵,۲ توسعه چشمگیر قدرت نظامی دولت مرکزی در قالب حشد الشعبی: پس از انحلال ارتش عراق در زمان اشغال این کشور از سوی نیروهای امریکایی تا کنون، عراق عملاً فاقد هرگونه نیروی نظامی سازمان یافته بوده است. به همین سبب، پس از شکل‌گیری سریع این گروه و سازماندهی آن از سوی نیروهای خبره نظامی نظیر حیدر العبادی، ابومهدی المهندس و دیگر نظامیانی که با همکاری سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایران بسیاری از توطئه‌های ایدئولوژیکی نظیر ظهور داعش، القاعده عراق و دیگر گروهک‌های تروریستی رو به زوال نهادند (Alishahi & other, 2019: 4). پس از برگزاری همه‌پرسی در اقلیم کردستان عراق نیز، نیروهای حشد الشعبی به دستور دولت مرکزی یکی از فعال‌ترین گروه‌های نظامی در شهر کرکوک بودند و در مدت زمانی بسیار اندک کنترل بسیاری از شهرهای استراتژیک اقلیم کردستان عراق را به دست گرفتند. اقدامی که بارزانی از آن به منزله «خیانت برخی عوامل پیشمرگه» یاد کرد (Chulov & Johnson, 2017). بنابراین، باید به این مسئله مهم اشاره کرد که حشد الشعبی عراق از زمان تأسیس تا کنون بسیاری از فعالیت‌های خود را با موفقیت در زمینه‌هایی نظیر بازپس‌گیری مناطق اشغالی عراق و ایجاد امنیت در این کشور به اجرا کرده است و بارزانی پس از در اختیار گرفتن کنترل شهرهایی نظیر کرکوک به عمق قدرت این نیروی نظامی پی برد.

۳,۵,۲ امیدواری به حمایت‌های امریکا: بارزانی با این استدلال که پیشتر ایالات متحده و شورای امنیت با حمایت از حقوق کردهای عراق، دولت بعثی صدام حسین را به اجبار مجاب به رعایت حقوق آنان کرده بود، این بار نیز در عراق پسدادعش حامی طرح همه‌پرسی برای استقلال اکراد خواهد بود؛ اما در عمل، این رویکرد با دستاورد خاصی همراه نشد و سیاست‌های حمایتی اسرائیل و رویکردهای نومحافظه کاران در ایالات متحده نیز نتوانست اهداف سیاسی بارزانی را محقق کند (Simpson, 2017:3).

۴,۵,۲ محاسبات نسنجیده در قبال عراق پسدادعش: پس از اضمحلال داعش در عراق و خلا

سیاسی موجود از یک سو و چالش‌های نسبی در میان اعراب سنی، ترکمن‌ها، ایزدی‌ها و حتی شیعیان (چالش‌های میان جریان صدر و دیگر گروه‌های شیعه) بارزانی از فرصت پیش آمده استفاده کرد و با طرح این مسئله که استقلال کردستان نیازی به تأیید حکومت مرکزی ندارد، همه‌پرسی را در تاریخ مذکور به انجام رساند. اما وحدت راهبردی میان ایران و عراق در پساداعش مسئله همه‌پرسی اقلیم کردستان عراق را ناکام گذاشت (Chulov, 2017: 2).

۵,۵,۲ اختلافات داخلی در اتحادیه میهنی کردستان عراق: عمده این اختلافات میان احزاب سکولار (اتحادیه میهنی و حکومت سلیمانیه با حزب دموکرات کردستان و حکومت اربیل) و احزاب اسلامی (جنبش اسلامی کردستان با اتحادیه میهنی) است. با توجه به اینکه احزاب سکولار تحت تأثیر ابزار ایدئولوژیک (مسائل قومی و ناسیونالیسم کردی) و ابزار امنیتی (نیروهای شبه‌نظامی) توانستند از این وضعیت به نفع خود استفاده کرده، به قدرت بلامنزاع در تحولات سیاسی کردستان عراق تبدیل شوند، از این رو عرصه برای فعالیت و قدرت گرفتن احزاب و گروه‌های اسلامی تنگ‌تر شد و با اقتدار احزاب حاکم سکولار و جنگ داخلی کردستان، احزاب اسلامی نتوانستند نقشی قاطع و تأثیرگذار در تحولات سیاسی و اجتماعی ایفاکنند (احمدی و تمری، ۱۳۹۶: ۸۱). اوج اختلافات درون حزبی احزاب اقلیم کردستان عراق در هنگام برگزاری همه‌پرسی استقلال این منطقه در سپتامبر ۲۰۱۷ بود. به نحوی احزاب گوران (تغییر) و کومل (جماعت اسلامی) از پذیرش طرح استقلال بارزانی سر باز زدند (پیشگاهی فرد و کریمی، ۱۳۹۷: ۱۰۳۷).

۶,۵,۲ گسترش فساد در میان دولت‌مردان کرد عراقی: از دیگر موانع بزرگ توسعه اقلیم کردستان، مسئله فساد مسئولان و زعمای احزاب کرد عراقی است (پیربال، ۱۳۹۰: ۷۹). این مسئله در سه رویکرد کلان فروش نفت، همکاری‌های مخفیانه با دولت مرکزی عراق، ترکیه، ایران، ایالات متحده و اسرائیل و در نهایت پول شویی در میان احزاب کردستان عراق دیده می‌شود.^{۱۶}

۷,۵,۲ نارضایتی عمومی از رقابت احزاب کرد عراقی با یکدیگر: حزب دموکرات کردستان (KDP) به ریاست خاندان بارزانی و اتحادیه میهنی کردستان (PUK) به ریاست خانواده طالبانی دو حزب بزرگ این اقلیم از دیرباز رقابت سختی با یکدیگر داشته و گاه تا مرز نزاع و جنگ‌های خونین پیش رفته‌اند نظیر جنگی که در دهه ۹۰ میلادی بین دو طرف در گرفت. این دو حزب بر به دست گرفتن قدرت و ماندن در فضای سیاسی اصرار دارند و در نتیجه نسبت به مشارکت دیگر احزاب و گروه‌هایی که خواهان اصلاح و تغییر هستند، اهمی نمی‌ورزند.

۳. مرحله تأثیر بحران اقلیم کردستان و تهدیدات امنیت ملی ج.ا.ایران ۱,۳ به هم خوردن توازن ژئوپلیتیک منطقه

در رابطه با تأثیر بحران اقلیم کردستان عراق در سطح ملی و امنیت ملی ایران باید اذعان داشت، احراز قدرت شیعیان در عراق پس از سرنگونی صدام و نیز افزایش قدرت و نفوذ ایران در لبنان موجب تحولی بزرگ به نفع جمهوری اسلامی ایران شد که تغییر ژئوپلیتیک شیعه در منطقه نام گرفت. این بدان معنی است که رهبری و ابتکار عمل سیاسی در خاورمیانه که از پایان جنگ جهانی دوم در اختیار دولت‌های عرب سنی بود، اینک در اختیار شیعیان قرار دارد. نکته مهم

دیگر در این میان، آن است که جمعیت عمده عراق را شیعیان تشکیل داده اند. حدود ۷۰ درصد از عراقی ها، شیعه هستند. عراق شیعی یکی دارایی راهبردی برای ایران به شمار می رود، بنابراین تجزیه عراق می تواند این موقعیت ایران را به نفع بازیگران منطقه‌ای رقیب ایران یعنی ترکیه که ماهیت اسلام آن سکولار است و عربستان با ماهیتی وهابی، تغییر دهد که این امر سبب محصور شدن موقعیت ژئوپلیتیک ایران در منطقه خواهد شد. از سوی دیگر، دولت فدرالیسم کردستان عراق محیطی را در داخل خاک این کشور برای معارضان جمهوری اسلامی ایران فراهم خواهد کرد که فی نفسه می تواند برای ایران خطر آفرین باشد (کتابی و دهقان، ۱۳۹۲: ۱۳).

۲,۳ تهیج گرایشات ناسیونالیستی کردی در ایران

استقلال‌خواهی اقلیم کردستان عراق سبب رشد و تقویت احساسات ناسیونالیسم قومی در میان اکراد کشورهای منطقه می شود. این امر آنان را با موجی از احساسات ناسیونالیستی روبه رو و امنیت سیاسی و اجتماعی کشورهای منطقه را با چالش مواجه می کند و منطقه را به سمت بی ثباتی سوق خواهد داد (بوژمهرانی و پوراسلامی، ۱۳۹۲: ۸۹). از این رو رشد ناسیونالیسم کردی منطقه چالشی برای امنیت ملی ایران و تمامیت ارضی ایران به شمار می آید. فعالیت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی کردها در قالب دولتی کردنشین در کنار ایران سبب افزایش مطالبات سیاسی و فرهنگی کردهای ایران از دولت مرکزی خواهد شد (دهنوی و تاج آبادی، ۱۳۹۳: ۱۶۹).

۳,۳ نزدیکی بیش از پیش اسرائیل به مرزهای ایران

در سطح منطقه‌ای همه‌پرسی اقلیم کردستان تنها یک موافق و حامی رسمی دارد و آن رژیم صهیونیستی است. تلاش جدید کردها برای دستیابی به استقلال، فرصت مناسبی برای حضور اسرائیل در مناطق شمالی عراق فراهم کرد تا با حمایت از کردها و تشویق آنها به استقلال زمینه را برای تجزیه عراق و تعقیب و تحقق ادعاهای ارضی در این سرزمین فراهم کند. صهیونیست‌ها از طریق اقدامات گسترده ای نظیر: ۱) مسلح کردن اکراد و آموزش‌های نظامی (آموزش ۷۵ هزار کماندوی کرد موسوم به پیشمرگه‌ها). ۲) خرید اراضی و بازگرداندن ۹۰ هزار یهودی کرد ساکن اسرائیل به سرزمین اصلی شان در عراق، نفوذ و حضور خود را در اقلیم کردستان عراق گسترش داده اند (اخوان کاظمی و عزیزی، ۱۳۹۰: ۱۵۴).

منافع راهبردی اسرائیل از تشکیل دولت مستقل کردی عبارت اند از:

۱. ناامن کردن عقبه کشورهای مخالف اسرائیل؛
۲. تجزیه عراق که سبب کاهش تهدید اسرائیل و به هم خوردن موازنه قدرت در منطقه به نفع اسرائیل است؛
۳. کنترل جریان‌های فکری و نظارت اطلاعاتی بر سایر کشورهای منطقه؛
۴. تأمین نفت مورد نیاز خود از طریق اقلیم کردستان؛
۵. انتقال آب شیرین کردستان از طریق اردن به اسرائیل (حاتمی و سانیار، ۱۳۹۶: ۱۰۸).

۴. ترسیم سناریوهای محتمل بر آینده اقلیم کردستان

در ترسیم سناریوهای محتمل بر آینده استقلال کردستان عراق باید بر دو وجه این مسئله دقت کرد. وجه نخست، قبول امر واقع و تلاش برای حفظ وضع موجود که تأثیر آن در موارد ذیل قابل بررسی است:

۱،۴ تعمیق اختلافات در میان نخبگان حکومتی اقلیم کردستان عراق

یک مسئله مهم در اقلیم کردستان عراق، وجود شکاف و تشتت آرا در میان نخبگان حکومتی این اقلیم است. برای مثال، پارلمان کردستان عراق از اکتبر ۲۰۱۵ و به دنبال چالش‌هایی که بر سر تمدید دوره ریاست بارزانی بر این منطقه یابریزاری انتخابات پیش آمد نشستی برگزار نکرده است. برخی از سران حزب اتحادیه میهنی و جنبش‌های تغییر (گوران) خواهان استعفا و کناره‌گیری بارزانی از ریاست بر اقلیم کردستان هستند؛ چراکه بارزانی مسئول تمامی چالش‌های وسیع با دولت مرکزی عراق، عامل ایجاد شکاف‌های عمیق زندگی سیاسی در منطقه کردستان و کشاندن آن به سمت همه‌پرسی و اصرار بر انجام آن با وجود رد این موضوع از سوی بسیاری از احزاب کرد است (Kaplan & Mardini, 2017).

البته بایستی اذعان داشت که تعمیق اختلافات میان سران اقلیم کردستان مورد انتظار و خواسته جمهوری اسلامی ایران است. به دیگر سخن، چندپارگی و تشتت در میان احزاب کرد، برای جمهوری اسلامی ایران نیز خطر آفرین خواهد بود؛ چرا که این تشتت بستر ساز ائتلاف با قدرت‌های فرامنطقه‌ای نظیر امریکا و حضور این کشور در اقلیم کردستان است (ابراهیم، ۱۳۹۰: ۲۸).

۲،۴ کاهش میزان اختلافات با دولت مرکزی و کشورهای هم‌جوار

وحدت راهبردی ایران و ترکیه، دست کم در مسئله امنیت و تهدیدات پژاک و کومله، در حال حاضر از معضلات مهم اقلیم کردستان به شمار می‌رود. به نظر می‌رسد این مسئله حداقل در بازه زمانی کنونی، اقلیم کردستان را به پذیرش وضعیت موجود مجاب کرده است؛ بنابراین، در کوتاه‌مدت اقلیم کردستان باید از بروز هرگونه تنش با کشورهای مذکور خودداری کند. به همین سبب، به تعبیر نویسندگان، سران اقلیم کردستان، در مدت زمان کوتاهی خود را به سمت و سوی کشورهای منطقه از جمله ایران یا ترکیه و دولت مرکزی عراق سوق خواهند داد. این مسئله به لحاظ اقتصادی و امنیتی هم برای این اقلیم و هم برای کشورهای ایران، ترکیه و دولت مرکزی عراق مطلوب خواهد بود. به همین سبب، این سناریو به نظر نویسندگان بسیار محتمل است.

۳،۴ مذاکره با دولت مرکزی و تلاش برای رفع تنش‌ها

اقلیم کردستان عراق، به ویژه بارزانی در خلال برگزاری فراندوم و به ویژه پس از آن به دو مسئله به‌خوبی واقف شد. نخست اینکه دولت مرکزی عراق پس از دفع تجاوزات داعش، به‌خوبی از پس اداره این کشور به ویژه در مسائل امنیتی برآمده است و دوم آنکه ائتلاف راهبردی با جمهوری اسلامی ایران و عراق در دوران پساصدام از قوام روزافزونی برخوردار است. از منظر سوم نیز بارزانی با آگاهی از شکاف در میان نخبگان حکومتی کرد، به این مسئله که در حال حاضر بهترین رویکرد،

مصالحه، رفع تنش و مذاکره با دولت مرکزی عراق است، شرایط کنونی اقلیم کردستان را به پذیرش شرایط موجود سوق داده است.

وجه دوم ترسیم سناریوی آینده اقلیم کردستان عراق را می‌توان در موارد ذیل تبیین کرد:
۱,۳,۴ فراهم آمدن شرایط برای فعالیت مجدد تروریست‌ها: در مقطع فعلی دولت و ملت عراق درگیر مبارزه‌ای جدی با تروریست‌های داعش هستند و هرگونه درگیری نظامی و سیاسی در داخل این کشور به منزله تحلیل رفتن نیروهای عراقی و فرصت دادن به تروریست‌هاست. در سوریه نیز نیروهای ارتش پیشروی‌های زیادی در بعد میدانی صورت داده‌اند و چنانچه هرگونه تحرکی توسط کردهای عراق صورت گیرد بر کردهای سوریه نیز تأثیرگذار خواهد بود و این امر جبهه مبارزه برای ارتش عراق و سوریه را گسترده‌تر خواهد کرد.

۲,۳,۴ گسترش اسلام سکولار در منطقه و همگرایی استراتژیک با سیاست‌های ایالات متحده: گرایش کردها به سمت سکولاریسم و نیز وجود نسبی در اقلیم کردستان که بخشی از آن به دلیل تجربه موفق حکومت داری کردهاست نیز در جلب اعتماد امریکا اثرگذار بوده است. این امر در سطح بین الملل باعث نفوذ و حضور امریکا در کردستان عراق شده و این حضور پیامدهای زیر را برای کشورهای منطقه به همراه خواهد داشت که عبارت انداز:

۱,۲,۳,۴ شکل‌گیری متحدی جدید برای امریکا در خاورمیانه که مدعی پذیرش ارزش‌های غربی نظیر دموکراسی و سکولاریسم هستند؛

۲,۲,۳,۴ برخورداری از اهرم دولت کردی برای اعمال فشارهای احتمالی به ترکیه، سوریه، ایران و عراق در آینده؛

۳,۲,۳,۴ شکل‌گیری متحدی برای اسرائیل؛

۴,۲,۳,۴ گسست محور مقاومت میان ایران، عراق، سوریه و حزب‌الله؛

۵,۲,۳,۴ کاهش وابستگی امریکا به پایگاه نظامی اینجریلیک ترکیه.

۳,۳,۴ افزایش تنش‌های نظامی در منطقه: با توجه به جهت‌گیری‌های دولت مردان ترکیه و عراق مبنی بر برگزاری همه‌پرسی و رویکرد سخت این دولت‌ها نسبت به این اقلیم، احتمال هرگونه تنش در آینده میان کشورهای هم‌جوار با اقلیم دور از ذهن نیست. در سایه چنین امری فرصتی مشابه آنچه داعش در منطقه به وجود آورده بود (هرج و مرج و درگیری‌های درون تمدنی) ایجاد و بیشترین منفعت از شرایط موجود و در سایه درگیری‌های احتمالی نصیب صهیونیست‌ها خواهد شد.

نتیجه‌گیری

در این مقاله، هدف نویسندگان تبیین مسئله همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان عراق بر اساس تئوری مدل سیکلی بحران مایلس هاگک و تأثیرات آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و نیز ترسیم سناریوهای این مسئله بر آینده اقلیم کردستان عراق بوده است. اصولاً هاگک در تشریح فرایند بحران قائل به چندین مرحله اساسی است:

۱. مرحله پتانسیل‌های بحران؛

۲. مرحله تکوین بحران؛

۳. مرحله تصادم و رویارویی؛

۴. مرحله سرکوب و جنگ داخلی؛

۵. وساطت و میانجی‌گری سازمان‌ها و قدرت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای.

همه‌پرسی اقلیم کردستان عراق، در ۲۵ سپتامبر ۲۰۱۷ برگزار شد. در ۷ ژوئن ۲۰۱۷ مسعود بارزانی رئیس اقلیم کردستان عراق در جلسه‌ای با احزاب کرد عراقی، برگزاری همه‌پرسی در تاریخ ۳ مهر ۱۳۹۶ را تأیید کرد. به رغم برگزاری همه‌پرسی که با قاطعیت بر استقلال کردستان رای می‌داد؛ در کمتر از چند روز، نتایج آن با تعلیق مواجه شد و بارزانی با استعفای خود، عملاً خط بطلانی بر رویای استقلال کردستان کشید. آغاز بحران عملاً به دوران حکومت بعث صدام، در سال ۱۹۹۱ و شکست دولت عراق از نیروهای ائتلاف به رهبری امریکا دانست. سرکوبی اکراد، حملات شیمیایی به حلبچه و کنترل شدید اکراد همگی در دوران صدام، اقلیم کردستان را در سخت‌ترین تنگناهای سیاسی قرار داده بود. پس از سقوط صدام و اشغال عراق از سوی نیروهای امریکایی، نبود دولت قدرتمند مرکزی در عراق و تعارضات میان گروه‌های عرب عراقی، ظهور داعش و فرصت‌طلبی اکراد در تحولات بعد از صدام، بحران استقلال اقلیم کردستان را وارد مرحله‌ای جدید کرد (مرحله پتانسیل و تکوین). اما ائتلاف راهبردی جمهوری اسلامی ایران، ترکیه و عراق، قدرت گرفتن روزافزون نیروهای حشدالشعبی در عراق، چندپارگی و تشتت در میان نخبگان حکومتی اکراد، امیدواری به حمایت‌های امریکا و محاسبات نسنجیده بارزانی از اوضاع عراق پس‌داعش، بحران اقلیم کردستان را تا حد زیادی کاهش داد.

کتابنامه:

- ابراهیم، جعفر. ۱۳۹۰. «ایران و آشتی میان گروه‌های اپوزیسیون»، فرهنگی-اجتماعی گفت‌وگو. شماره ۵۸. صص ۲۳-۴۰.
- احمدی، حمید و تمری، نجم الدین. ۱۳۹۶. «اسلام‌گرایی و ناکامی آن در کردستان عراق»، فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره پنجم، شماره ۱۱، صص ۵۱-۹۲.
- احمدی، کیومرث. ۱۳۹۵. آینده‌پژوهی سازمانی ضرورت‌ها مفاهیم روش‌ها و روندها. تهران: ترمه.
- اخوان کاظمی، مسعود و عزیزی، پروانه. ۱۳۹۰. «کردستان عراق؛ هارتلند ژئوپلیتیکی اسرائیل». راهبرد. سال ۱۴. شماره ۶. صص ۱۴۱-۱۶۸.
- بصیری، محمدعلی. مجیدی نژاد، سیدعلی. عالیشاهی، عبدالرضا. ۱۳۹۶. «علت کاوی کودتای نافرجام ۲۰۱۶ ارتش ترکیه علیه حزب عدالت و توسعه». مطالعات روابط بین‌الملل. سال ۱۰. شماره ۳۷. صص ۳۹-۶۴.
- بوژمهرانی، حسن و پوراسلامی، مهدی. ۱۳۹۲. «تهدیدات نرم خودمختاری اقلیم کردستان و تأثیر آن بر کردهای ایران». جامعه‌شناسی جهان اسلام. سال ۲. شماره ۴. صص ۸۷-۱۱۰.
- پیربال، فرهاد. ۱۳۹۰. «سیاست و جامعه در اقلیم کردستان عراق». فرهنگی-اجتماعی گفت‌وگو. شماره ۵۸. صص ۷۵-۸۵.
- پیشگاهی فرد، زهرا و کریمی، حسن. ۱۳۹۷. «بررسی پیامدهای منطقه‌ای همه‌پرسی در کردستان عراق»، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره پنجاهم، شماره ۴، صص ۱۰۲۹-۱۰۴۷.
- حاتمی، محمدرضا و سانیار، میکائیل. ۱۳۹۶. «همه‌پرسی اقلیم کردستان، منابع و تنگناهای تشکیل دولت مستقل». مطالعات راهبردی. سال ۲۰. شماره ۲. صص ۸۵-۱۱۱.
- حاجی میرخان، زرار. ۱۳۹۰. اقلیم کردستان عراق. فرهنگی-اجتماعی گفت‌وگو. شماره ۵۸. صص ۱۱-۲۲.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، قربانی‌نژاد، ربیاز و احمدی‌پور، زهرا. ۱۳۸۸. «تحلیل تطبیقی الگوی خودگردانی اقلیم کردستان عراق با الگوی های خودمختاری و فدرالیسم». برنامه‌ریزی و آمایش فضا، سال ۱۴. شماره ۲. صص ۱۹۵-۲۱۶.
- دهنوی، مهدی و تاج‌آبادی، حسین. ۱۳۹۳. «فدرالیسم عراق و امنیت ملی ایران؛ فرصت‌ها و چالش‌ها». تحقیقات سیاسی و بین‌المللی. دوره ۶. شماره ۱۸. صص ۱۵۳-۱۸۸.
- سهرابی، محمد؛ اشرفی، امرالله و کریمی، مرتضی. ۱۳۹۵. «کالبد شکافی احزاب و گروه‌های سیاسی عراق و تأثیر آنها بر روابط ایران و عراق». فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، دوره نهم، شماره ۳۴، صص ۱۶۷-۱۹۶.
- کاویانی، مراد. ۱۳۸۷. «تحلیل ژئوپلیتیکی کردستان عراق». راهبرد دفاعی. سال ۶. شماره ۲۰. صص ۱۰۷-۱۳۰.
- کتابی، محمود، دهقان، یدالله و حیدری، سولماز. ۱۳۹۲. «بررسی روابط سیاسی-اقتصادی کردستان عراق با ترکیه و تأثیر آن بر سیاست خارجی ایران». تحقیقات سیاسی بین‌المللی. سال ۵. شماره ۱۷. صص ۱-۳۳.
- کورنیش، ادوارد. ۱۳۹۴. آینده‌پژوهی پیشرفته: نگاهی ژرف تر به اصول، مبانی و روش‌های آینده‌پژوهی. ترجمه سیاوش ملکی فر. تهران: آینده پژوه.
- محمدیان، علی و ترابی، قاسم. ۱۳۹۵. «تبیین تأثیرات تحولات عراق بر اقلیم کردستان». علوم سیاسی. سال ۱۸. شماره ۷۲. صص ۱۲۰-۱۴۱.
- Aldroubi, M. 2017. "Iraqi Kurds launch independence vote". *The National Times*. 5 September.

- Alishahi, A. & other. 2019. The Defensive Paradigm of the Popular Mobilization Forces in Iraq and the Degeneration of Divergent Politics, *Journal of Advertising and Public Relations*, 2(2), 1-8
- Chmaytelli, M., & Toksabai, E. 2017."Turkey raises oil threat after Iraqi Kurds back independence". *The Reuters*, 28 September.
- Chulov, M.2017."Kurdish forces abandon long-held lands to Iraqi army and Shia fighters". *The Guardian*, 17 October.
- Chulov, M., & Johnson, P.2017."Barzani on the Kurdish referendum: We refuse to be subordinates".*The Guardian*, 22 September.
- Forouzan, Y., & Alishahi, A.2017." Turkish Communication foreign policy in the Middle East after the Islamic Awakening and approaches to odds with the Islamic Republic of Iran". *International Journal of Advanced Multidisciplinary Research*, 4(3), 86-92.
- Ghobeishavi, R.2017."10 points about the referendum on the independence, of Iraqi Kurdistan, *Iranian diplomacy*, in Access:
<http://www.irna.ir/fa/News/82678762>
- Heiro, D. 2004. "Iraqi Kurdistan: from safe to autonomous".*Gofteyou Journal*, 40, 45-64.
- Ihsan, Mohammad (2017), *Nation Building in Kurdistan: Memory, Genocide and Human Rights*, London: Routledge.
- Joongman, A.2000."Mapping Dimensions of Contemporary Conflicts and Human Rights Violations. World Conflicts and Human Rights MAP 2000, Leiden: Leiden University.
- Kaplan, M., & Mardini, R.2017." The Kurdish region of Iraq is going to vote on independence. Here's what you need to know". *Washingtonpost*, 11 November.
- Kavalek, T. 2016."The Catch-22 in Nineveh: The Regional Security Complex Dynamics between Turkey and Iran". *Journal of Policy Paper*, 3(4), 1-15.
- Miall, H. 2007." Emergent Conflict and Peaceful Change".Basingstoke: Palgrave.
- Miall, H. 2004."Conflict Transformation: A Multi-Dimensional Task. Berlin: VS Verlag fur Sozialwissenschaften.
- Miall, H. 1990."Contemporary Conflict Resolution, Cambridge: Polity.
- Mitchell, Christopher R.2002."Beyond Resolution: What Does Conflict Transformation Actually Transform?".*Peace and Conflict Studies* 9(1), 1-23.
- Simpson, E. 2017."America Is in Denial About Iraq". *The Foreign Policy*, 18 October.

